

Shari Kendall i Deborah Tannen

DISKURS I ROD

(Prijevod iz zbornika *The Handbook of Discourse Analysis*,
ur: Deborah Schiffrin, Deborah Tannen i Heidi E. Hamilton.
Blackwell Publishers, Massachusetts, Oxford, 2001., 548-568.)

Uvod

Proučavanje diskursa i roda interdisciplinarni je pothvat u kojem sudjeluju znanstvenici koji se bave lingvistikom, antropologijom, govornom komunikacijom, društvenom psihologijom, obrazovanjem, književnošću te drugim disciplinama. Mnogi su znanstvenici osobito zainteresirani za obrasce jezične uporabe koji se odnose na rod, no samo područje privuklo je i one kojima je proučavanje jezika leća kroz koju promatraju društvene i političke aspekte odnosa između spolova. Napetosti između tih dvaju pogleda javile su se u ranim istraživanjima, a traju do danas, što svjedoče, na primjer, polemike između Preisler (1998) i Cameron (1999). Neovisno o ishodišnoj točki istraživanja, proučavanje roda i diskursa ne samo da pruža opis muškog/ženskog diskursa nego i otkriva da jezik funkcionira kao simboličan sistem stvaranja i upravljanja osobnim, društvenim i kulturnim značenjima i identitetima.

Izbijanje na površinu

1975. bila je ključna godina za pokretanje proučavanja jezika i roda. Te su godine izdane tri knjige koje su pružile osnove za dalje: *Language and Woman's Place*¹ (prvi se dio pojavio u *Language and Society* 1973.) autorice Robin Lakoff, *Male/Female Language*² Mary Ritchie Key te *Language and Sex: Difference and Dominance*³ koju su uredili Barrie Thorne i Nancy Henley. Ti su se pionirski radovi pojavili tijekom feminističkog pokreta 1970-ih kada su znanstvenici počeli propitivati i prepoznavanje muških normi kao ljudskih normi i biološku predodređenost ženskog i muškog ponašanja. Postavljena je konceptualna razlika između biološkog

¹ Jezik i položaj žene

² Muški/ženski jezik

³ Jezik i spol: razlika i nadmoć

pojma „spol“ i društveno-kulturnog pojma „rod“⁴. Rana proučavanja jezika i roda nastojala su usredotočiti se na (1) dokumentiranje empirijskih razlika između ženskog i muškog govora, osobito u interakciji među spolovima, (2) opisivanje samog ženskog govora, i mnogi na (3) utvrđivanje uloge jezika u stvaranju i održavanju društvene nejednakosti između žena i muškaraca.

Robin Lakoff, Language and Woman's Place

Treći je cilj vidljiv u temeljnom tekstu, *Language and Woman's Place*. Lakoff opisuje svoju knjigu kao „pokušaj da pruži simptomatske dokaze iz jezične uporabe za jedan tip nepravde za koji se tvrdilo da postoji u društvu: one između uloga muškaraca i žena“ (1975:4). Ona postavlja ciklus koji počinje s nejednakom ulogom žena i muškaraca u društvu što rezultira različitom socijalizacijom spolova pri kojoj djevojke uče upotrebljavati „blaži stil“ jer je manjak asertivnosti društvena norma koja se pripisuje ženama, s tim da je uloga muškaraca uspostavljanje normi. Stoga, uporaba „ženskog jezika“ uskraćuje ženama pristup moći te pojačava društvenu nejednakost.

Lakoff je prepoznala lingvističke oblike koji slabe ili ublažavaju snagu iskaža „ženskog jezika“: „slabiji“ ekspletivi (*O Bože* nasuprot *K vragu*), trivijaliziranje pridjeva (*božanstveno* nasuprot *sjajno*), uporaba pitanja kako bi se iznijelo mišljenje govornika (*Cijene grozno rastu, zar ne?*), uzlana intonacija u deklarativima (kao u drugom dijelu slijeda *Što je za večeru? Biftek?*), te ublaženi zahtjevi (*Hoćeš li, molim te, zatvoriti vrata?* nasuprot *Zatvori vrata*) (1975:10-18).

Njezina su opažanja poslužila kao polazište za daljnje istraživanje kompleksnosti odnosa rodova i diskursa. U često citiranoj studiji koja je uslijedila, O'Bar i Atkins (1980) bavili su se obilježjima „ženskog jezika“ u pravnom diskursu, odnosno diskursu sudnice te zaključili da su obilježja koja je Lakoff utvrdila povezana sa statusom (društveni položaj, zanimanje, iskustvo), a ne sa spolom govornika. Ustvrdili su da žene rabe taj stil više nego muškarci u svakodnevnoj komunikaciji jer su češće nižeg statusa. Kasniji su radovi pokazali da to ne mora nužno biti tako. Ustanovivši da govornici koji preuzmu ulogu moderatora često rabe pitanja, Cameron i suradnici (1989) zaključili su da žene to češće rade (postavljaju pitanja) zato što su spremnije preuzeti ulogu moderatora. Na sličan je način Preisler (1986) proučavao rješavanje problemskih situacija u industrijskoj zajednici i zaključio da su rješavanju zadatka najviše pridonijeli oni menadžeri koji su upotrebljavali više lingvističkih „provizornih elemenata“ a to su obično bile žene. Tannen (1994a) je ustanovila da žene menadžeri, kada nešto zahtijevaju ili kritiziraju, rabe strategije, uključujući neizravnost, kako vi sačuvale obraz podređenih, a moderatori i menadžeri nisu osobe nižeg statusa.

⁴ Kako opaža Maccoby (1988), ta je podjela varljiva jer pretpostavlja apriorno znanje o tome koje aspekte ponašanja kulturološki učimo, a koji su biološki uvjetovani, što naravno ne znamo. Nadalje, podjela je nejasna i zato što se termin „gender“ rabi kao eufemizam za „sex“ u brojnim kontekstima, kao što su na primjer obrasci u kojima ljudi trebaju naznačiti svoj muški ili ženski „gender“.

Osobno kao političko

U još jednoj utjecajnoj ranijoj studiji, na primjeru trideset i jednog razgovora između muškarca i žene snimljenog u privatnim domovima ali i „kafićima, drogerijama te drugim javnim mjestima u sveučilišnoj zajednici“, Zimmerman i West (1975) zaključili su da muškarci češće prekidaju žene nego žene muškarce. Autori su zaključili da „je muška dominacija vidljiva u tome što muškarci kontroliraju makroinstitucije u društvu, ali i po kontroli barem dijela jedne mikroinstitucije“ (1975:125). Njihov zaključak potvrđuje slogan feministica iz 1970-ih „osobno je političko“, postavljajući da asimetrije u svakodnevnoj razgovornoj praksi odražavaju i obnavljaju asimetrije u široj društvenoj okolini.

Iako su njihove metode često propitivali Murray (1985), Murray i Covelli (1988) i drugi, West i Zimmerman potaknuli su brojne studije o prekidanjima u jeziku i rodna istraživanja, a interes traje do danas (Ahrens 1997, Beattie 1981, Esposito 1979, Greenwood 1996, West 1984). Štoviše, njihovo promatranje jezika zbog odraza nejednakih rodni odnosa također je utjecao na daljnja istraživanja. Na primjer, Fishman je (1983) proučavala spontane razgovore snimljene u kućama triju heteroseksualnih parova i ustanovila da žene pružaju više „podrške“ kako bi se razgovor s njihovim partnerom održao: češće daju znakove da slušaju (*aha, mhm*), pitaju više pitanja, češće upotrebljavaju *razumiješ* i uvode koji privlače pažnju (*Ovo je zanimljivo*) (vjerojatno kako bi potaknule odgovor), te aktivno razvijaju teme koje muškarci otpočinu. S druge strane, muškarci su bili skloniji ne odgovarati na teme koje započinu žene te uporabi izjavnih rečenica. Fishman smatra kako sporedna uloga žene u privatnim razgovorima odražava i obnavlja hijerarhiju moći u javnoj sferi utemeljenoj na spolu. (Tannen (1990) dala je prateće objašnjenje za lingvističku neravnotežu: kod stvaranja intimnosti među ženama središnju ulogu ima razgovor, a nasuprot tome, za stvaranje intimnosti među muškarcima primat ima zajednička aktivnost).

Robin Lakoff u aktualnim istraživanjima

Bezbroj studija inspiriranih radom Robin Lakoff ili potvrđuju njezina opažanja ili pronalaze iznimke u određenim kontekstima. Međutim, kako primjećuju Bucholtz i Hall (1995:6), njezine opise jezika koji se odnosi na spol „različite skupine govornika i dalje prihvaćaju kao valjan prikaz njihovih vlastitih diskursnih iskustva“. Iako njezin pogled na „ženski jezik“ ne predstavlja način na koji svaka žena govori, svejedno predstavlja norme koje propisuju kako se od žena očekuje da govore, ili ono što Bucholtz i Hall nazivaju „razrađena dominantna ideja rodno prikladne uporabe jezika“, koja predstavlja „idealiziran jezik Amerikanke europskog podrijetla koja pripada srednjoj klasi“. Stoga, Lakoff ostaje neprocjenjiv instrument za aktualne studije roda i diskursa, kao što je vidljivo kod Barrett (1999) i Hall (1995).

Kulturni utjecaji na rod, jezik i društvo

Rana usredotočenost na ženski govor, spolnu diskriminaciju kroz jezik i asimetričan odnos moći nastavila se i u dvama utjecajnim uredničkim izdanjima: McConnell-Ginet i suradnici, *Women and Language in Literature and Society*⁵ (1980) i Thorne i suradnici *Language, Gender and Society*⁶ (1983). Međutim, nekoliko poglavlja u tim izdanjima predstavlja drugu značajnu struju istraživanja diskursa i roda, onu koja naglašava složenost odnosa unutar spolova, društva i jezika. Takvo je djelovanje pod snažnim utjecajem teorijskih pogleda Ervinga Goffmana i Johna Gumperza.

Rodne razlike kao komunikacijske strategije

Etnografski rad pod utjecajem Goffmana istražuje rod i diskurs kao organizacijske sastavnice društvenog međudjelovanja. Pozivajući se na Goffmanov (1967:5) koncept obraza, Brown (1980) je istražila fenomen uljudnosti u zajednici Maya. Otkrila je da žene plemena Tenejapan upotrebljavaju više govornih čestica kako bi pojačale ili oslabile iskaz, kao i strategije koje su kvalitativno mnogo uljudnije od onih koje rabe muškarci. Na primjer, žene su nastojale upotrebljavati ironiju ili retoričko pitanje umjesto izravne kritike (*Zar bi ti trebao znati šivati?* implicirajući *Naravno da ne bi*), a oboje otklanja naglasak s negativnih poruka, a stavlja naglasak na solidarnost unutar grupe. Nadalje (kako je Lakoff predvidjela), iako su i žene i muškarci rabili ublaživače kada u nešto nisu bili sigurni, samo su ih žene rabile i kako bi zaštitile izražavanje svojih osjećaja (*Zaista sam tužna onda zbog toga, možda*) (Brown, 1980:126). Nasuprot tome, kako je ustvrdila Brown, komunikacijski stil muškaraca karakterizira nedostatak pažnje prema obrazu te prisutnost elemenata kao što su pričanje viceva o seksu i „propovjedni stil“ (1980:129).

McConnell-Ginet (1988:85) primjećuje da je doprinos Penelope Brown bio od presudne važnosti jer je prebacio okvir proučavanja „od sustava koji netko stječe... do skupa strategija koje pojedinac razvija kako bi se snašao u društvenom međudjelovanju“. Brown objašnjava kako su lingvistički odabiri žena i muškaraca zapravo „komunikacijske strategije“, odnosno, da su ljudi „razumni glumci“ koji biraju lingvističke opcije kako bi postigli određeni društveno motiviran cilj u određenim okolnostima (1980:113).

Goffmanov je utjecaj također vidljiv i u prvim etnografskim radovima Marjorie H. Goodwin (1978, 1980a, 1990), koji su se bazirali na terenskom radu s afričkoameričkom djecom u urbanim naseljima. Goodwinova je otkrila da djevojčice i dječaci u istospolnim skupinama za igru stvaraju različite društvene ustroje pomoću slijeda izravnih odgovora koje upotrebljavaju pri usklađivanju zadataka: dječaci osmišljavaju hijerarhijske, dok djevojčice kreiraju ujednačenije strukture. Na primjer, dječaci se pogađaju oko statusa davanjem ili odolijevanjem izravnim na-

⁵ Žene i jezik u književnosti i društvu

⁶ Jezik, rod i društvo

redbama (*Daj mi kliješta!*), dok djevojčice kreiraju zajedničke aktivnosti oblikujući zapovijedi kao prijedloge (*Hajdemo ovo, hajdemo ono*). Goodwin ukazuje da i djevojčice mogu i koriste oblike svojstvene muškoj igri u drugim kontekstima (npr. uživljavajući se u ulogu mame u igri „kuće“), naglašavajući tako da su rodne razlike u jezičnoj uporabi osjetljive na kontekst.

Muško-ženski diskurs kao komunikacija među kulturama

Maltz i Borker (1982) pregledali su istraživanja o rodnim uzorcima jezične uporabe i zaključili da se razlike u komunikaciji među spolovima mogu promatrati unutar Gumperzova (1982) okvira osmišljenog za razumijevanje međukulturne komunikacije. U tom okviru, nesporazumi potječu iz razlika u ženskim i muškim navikama i pretpostavkama o tome kako trebaju sudjelovati u razgovoru. Na primjer, promatrajući postavku da žene rabe više minimalnih odgovora (*mhm, aha, da*) nego muškarci, Maltz i Borker sugeriraju da su žene sklone rabiti ih kako bi naznačile „Slušam“, dok ih muškarci često rabe kako bi pokazali „Slažem se“. Stoga su žene sklone češće rabiti te iskaze jer češće slušaju nego što se muškarci slažu. Bazirajući se prvenstveno na radovima Marjorie H. Goodwin (1978, 1980a, 1980b) i Janet Lever (1976, 1978), Maltz i Borker navode kako žene i muškarci stječu različite razgovorne navike tijekom djetinjstva i mladenaštva igrajući se u skupinama istog spola.

Deborah Tannen (1989a) također primjenjuje međukulturnu perspektivu na međurodni diskurs. Ona rabi „prekidanje“ kao paradigmatički primjer sastavnice diskursa čije je „značenje“ možda samo po sebi jasno (demonstracija nadmoći u razgovoru i prisvajanje prava na govor), no zapravo se radi o složenom fenomenu čije je prepoznavanje predmetom kulturološki promjenjivih značenja i tumačenja. U ranijim radovima, Tannen (1984) je pokazala da za mnoge govornike pričanje u isto vrijeme prije može biti znak entuzijastičnog sudjelovanja nego neprijateljski pokušaj da „ukrademo nečijih pet minuta“. Ipak, ako jedan od sudionika razgovora očekuje suradničko „preklapanje“ (tj. govorenje u isto vrijeme), a drugi očekuje da osobe govore jedna po jedna, potonji će „preklapanje“ možda doživjeti kao prekidanje i prestati pričati. Stoga, dominacija stvorena tijekom razgovora nije uvijek posljedica pokušaja da se dominira niti nužno odražava društvenu nadmoć jedne društvene skupine nad drugom. Takav pogled na prekidanje podržali su James i Clarke (1993) svojim osvrtom na literaturu o rodu i prekidanju. Otkrili su da je zaključak mnogih studija poslije one Candace West i Dona Zimmerman da razgovori među ženama sadrže više prekidanja nego oni među muškarcima, ali da je svrha prekidanja pokazati odnose, a ne „ukrasti tuđih pet minuta“.

Polje se razvija

Tijekom sljedećeg desetljeća znanstvenici su prerađivali i unaprijedili shvaćanje odnosa između roda i diskursa. Istraživanja su se usmjerila na razgovor među ženama (Johnson i Aries 1983, Coates 1989), pripovijedanje (Johnstone 1990), jezičnu socijalizaciju (odabrana poglavlja u Philips i suradnici 1987, Schieffelin i Ochs

1986), jezik među djecom i adolescentima (Eckert 1990, Goodwin 1990, Goodwin i Goodwin 1987, Sheldon 1990) i jezik i rod u specifičnim kontekstima kao što je komunikacija između liječnika i pacijenta (Ainsworth-Vaughn 1992, West 1990). Brojni su novinski članci zamijenjeni uredničkim zbirka (Todd i Fisher 1988, Cameron 1990, Coates i Cameron 1989, Philips i suradnici 1987), monografijama (Cameron 1985, Preisler 1986) te udžbenicima (Frank i Anshen 1983, Coates 1986, Graddol i Swann 1989).

*Deborah Tannen, You Just Don't Understand*⁷

Sudeći po pažnji koju je privuklo i unutar i izvan struke, objavljivanje knjige *You Just Don't Understand* 1990. godine podignulo je istraživanje roda i diskursa na novu razinu. Tijekom dobrog dijela 1990-ih, (kao i Lakoff prije nje), služila je kao polazna točka za brojne studije, s jedne strane kao ishodišna teza za razvijanje daljnjih istraživanja, ali i kao *bete noir* pomoću koje su se gradili kontraargumenti. Napisana više za širu javnost nego za akademsku zajednicu, ta je knjiga kombinirala široki raspon znanstvenih radova s primjerima razgovora iz svakodnevice kako bi prikazala pretpostavku da se razgovori između žena i muškaraca metaforički mogu shvatiti kao međukulturna komunikacija.

Obrasci razgovora koji se odnose na rod

Kombinirajući Gumperzovu međukulturalnu perspektivu, Goffmanov interakcijski pristup, pogled na rodne komunikacijske stilove Robin Lakoff i vlastiti rad o razgovornim stilovima, Tannen (1990) je postulirala da obrasci razgovora koji se odnose na rod tvore koherentnu mrežu koja je uvjetovana ženskim i muškim shvaćanjem društvenih odnosa. Oslanjajući se na ponovno tumačenje istraživanja o interakciji među djecom koje su dali Daniel Maltz i Ruth Borker, zaključila je da obrasci interakcije koji su karakteristični za ženski i muški govor mogu biti shvaćeni kao sredstvo za ostvarivanje različitih komunikacijskih ciljeva: dok svi govornici moraju pronaći ravnotežu između traženja pripadnosti i postizanja relativnog statusa, razgovorni rituali koje nauče djevojčice, a zadržavaju žene više su usmjereni na dimenziju pripadnosti, a s druge strane rituali koje nauče dječaci, a zadržavaju muškarci više su usmjereni na dimenziju statusa. Drugim riječima, razgovorni rituali zajednički ženama usmjereni su na intimnost (odnosno, izbjegavanje gubitka povezanosti koji rezultira odbacivanjem), dok su razgovorni rituali zajednički muškarcima usmjereni na neovisnost (odnosno, izbjegavanje nižeg položaja u hijerarhiji koji rezultira izrugivanjem).

S obzirom na dane smjernice, žene su sklonije birati lingvističke opcije utemeljene na simetriji. Na primjer, Tannen opisuje razgovorni ritual čest među ženama: „pokazivanje sličnosti i iskustava koja se podudaraju“ (1990:77). Podržavajući tu tezu, Jennifer Coates (1996:91) primjećuje da je „uzajamno otvaranje“ karakteri-

⁷ Ti jednostavno ne razumiješ

stika razgovora među ženskim prijateljicama. To se zrcaljenje lingvistički materijalizira kroz ponavljanje sintaktičkih obrazaca, ključnih riječi i fraza (1996: 79-81, 84). Nadalje, ti razgovori često uključuju slične probleme. Tannen primjećuje da je povezivanje kroz razgovor o problemima zajednička aktivnost ženama diljem svijeta (1990: 100). S druge strane, Tannen (1990, 1994a, 1994c, 1998) zamjećuje da se brojni razgovorni rituali među muškarcima temelje na ustaljenom neslaganju ili „natjecanju“. To je očito, na primjer u „zadirivanju, međusobnom zaigranom vrijeđanju ili glumljenju ‘đavoljeg odvjetnika’ kako bi razvili i ojačali ideje (kroz, na primjer, izazove, protuizazove i debate)“ (1998: 196). Kao što se razgovor o problemima pojavljuje među ženama različitih kultura, tako se i muškarci iz različitih dijelova svijeta upuštaju u „rat riječima“ u kojem se međusobno „natječu u smišljanju pametnih uvreda, nadmećući se i u intenzitetu uvrede i u vještini onog koji vrijeđa“ (1998: 194). Tannen naglašava da je uporaba *ritualiziranog* suprotstavljanja ili „natjecanja“ povezana s dječacima i muškarcima. Djevojčice i žene doista se svađaju u *doslovnom* značenju (1998: 197). Stoga, dječacima je igra sukoba često omiljeni oblik zabave. S druge strane, djevojčice se ne sukobljavaju zbog zabave nego onda kada to stvarno misle.

Debate „razlike“ i „nadmoći“

Tijekom 1990-ih, znanstvenici su se bavili uobičajenim razvrstavanjem istraživanja u dvije skupine: pristup „snage“ ili „nadmoći“ usmjeren na razlike koje proizlaze iz različitih uloga (Fishman 1979, 1983, West i Zimmerman 1983, Zimmerman i West 1975) te „kulturološki“ pristup ili pristup „razlika“ koji promatra odvojenu socijalizaciju spolova kao izvor razlika (Maltz i Borker 1982, Tannen 1990). Takvo opisivanje istraživanja, koje su predložili Henley i Kramarae (1991), jasno je podijeljeno između disciplina: istraživanja s oznakom „nadmoć“ proizašla su iz komunikologije i sociologije, a istraživanja s oznakom „razlike“ proizašla su iz antropološke lingvistike.

Podjela je najprije upotrebljavana kako bi se okrivio pristup „razlika“ jer tobože nije uključivao snagu u analizu roda i diskursa. Noviji opisi pripisuju podjelu teorijskim objašnjenjima znanstvenika: hijerarhijskoj strukturi moći u pristupu nadmoći te odvojenim putovima jezične socijalizacije u pristupu razlika. Takvo karakteriziranje iznosi na vidjelo nevaljanost dihotomije jer je hijerarhijska struktura osnovni uzrok rodnih razlika, a odvojena jezična socijalizacija sredstvo posredovanja i usvajanja rodnih razlika. Kao takva, spomenuta jezična socijalizacija ne omogućuje nejednake odnose snaga kao inherentan uzrok naučenih društvenih obrazaca. Baš naprotiv, u pozivu istraživačima da napuste dihotomiju, Tannen (1994b) iznosi temeljno pravilo sociolingvistike interakcije (vidi Gumperz, ovaj svezak), teorijski okvir za međukulturalni pristup, a to je da društveni odnosi kao što su nadmoć ili podređenost nastaju u interakciji. Stoga, kulturološki pristup omogućuje razumijevanje nejednakosti koje nastaju u komunikaciji „licem u lice“.

Nešto održiviju bazu za razlikovanje pristupa dala je Cameron (1995) koja slijedi Tannen u slobodnoj procjeni ženskih i muških diskursnih stilova sve do lingvističke tradicije i kulturnog relativiteta. Iako odbacuje kulturni relativitet kao ne-

prikladan za domenu jezika i roda, Cameron objašnjava (1995:35-6): lingvisti nejednakost poimaju kao nešto što ne proizlazi iz same razlike nego iz netolerantnosti prema razlikama. Stoga lingvisti ustraju na tome da je pogrešno označavati jezike kao „primitivne“ ili dijalekte kao „nestandardne“; pogrešno je i tjerati ljude da napuste svoje načine govora ili prosuđivati rabeći vlastite lingvističke navike. Tijekom ovog stoljeća, normu u lingvistici činio je lingvistički i kulturološki relativizam – „sve su inačice jednake“. To je oduvijek cijenjena pozicija, a ponekad i potpuno radikalna.

Stoga istraživači koji se bave lingvističkom tradicijom ne ocjenjuju jedan stil kao nadređen drugome, nego naglašavaju inherentnu logiku dvaju stilova. Ipak, prepoznaju – i pokazuju – da rodne razlike u stilovima mogu stvarati i umnažati asimetrije.

Eksplzija interesa

Nakon 1990., polje eksponencijalno raste uz izdavanje brojnih uredničkih kolekcija (Bergvall i suradnici 1996, Bucholtz i suradnici 1999, Coates 1997b, Etter-Lewis i Foster 1996, Hall i Bucholtz 1995, Johnson i Meinhof 1997, Kotthof i Wodak 1997a, Leap 1996a, Livia i Hall 1997b, Mills 1995, Tannen 1993, Wodak 1997); radova s utjecajne konferencije *Berkley Women and Language* (Bucholtz i suradnici 1994, Hall i suradnici 1992, Warner i suradnici 1996, Wertheim i suradnici 1998), monografija (Coates 1996, Crawford 1995, Holmes 1995, Leap 1996b, Matoesian 1993, Talbot 1998, Tannen 1994a, 1994b) te ponovljenih izdanja (Cameron [1985] 1992, [1990] 1998b, Coates [1986] 1993).

Heterogenost u proučavanju roda i diskursa

Tijekom 1990-ih, proučavanja roda i diskursa proširila su se od ranog fokusa na „ženski jezik“ u različitim smjerovima kako bi uključila muškarce i druge društvene skupine koje nisu bile značajnije zastupljene u ranije rasprave. Nadalje, istraživači su se počeli pojačano baviti interakcijom roda i drugih društvenih kategorija kao što su narodnost (Mendoza-Denton 1999, Orellana 1999), društveni položaj (Bucholtz 1999a, Eckert i McConnell-Ginet 1995, McElhinny 1997, Orellana 1999) i seksualna pripadnost (Barrett 1999, Jacobs 1996, Leap 1996a, 1996b, 1999, Livia i Hall 1997a, Wood 1999). Na taj je način došlo do možda neizbježnog napretka od prototipnog prema manje tipičnim slučajevima, uključujući i one koje Bucholtz (1999b:7) pozitivno opisuje kao „loše primjere“: ljude koji zauzimaju društvene i spolne uloge različite od onih koje njihova kultura smatra valjanim.

Jezik i muškost

Proučavanje muškog jezika doseglo je prekretnicu 1997. objavljivanjem uredničkog izdanja *Language and Masculinity*⁸ Sally Johnson i Ulrike Hanne Meinhof. U tim i drugim studijama muškog diskursa, uzorak koji je prepoznala Tannen

⁸ Jezik i muskost

(1990) pronađen je u kontekstima širokog raspona: muškarci su skloni preuzimanju uloge stručnjaka ili autoriteta u razgovoru. Coates (1997a) primjećuje, na temelju opsežnog korpusa muško-ženskih prijateljskih razgovora, da su muškarci skloniji preuzimanju uloge stručnjaka, dok su žene sklonije izbjegavanju te uloge. Primijetila je i da se u razgovoru među muškim prijateljima, govornici izmjenjuju držeći monologe – poneki prilično duge – o stvarima za koje su stručnjaci (1997a:120). Na primjer, u jednom su razgovoru muškarci razgovarali o „pravljenu domaćeg piva, tehničkoj opremi, filmskim projektorima i umijeću prebacivanja s jednog na drugi“ (1997a:120). Tako je svaki muškarac dobio priliku biti stručnjak.

Helga Kotthoff (1997) dodaje da su muškarci skloniji zauzeti položaj stručnjaka u sferi javnosti. Proučavala je diskursno posredovanje položaja stručnjaka u televizijskoj raspravi na austrijskoj televiziji uspoređujući stvarni status stručnjaka gostiju (ekstrinzični položaj) i status koji ostvaruju interakcijom (intrinzični položaj). Odavši priznanje Tannen (1990) jer je prepoznala držanje predavanja kao središte muških razgovornih strategija, Kotthoff zamjećuje da muškarci na visokom položaju uvijek postižu visok intrinzični status kroz držanje predavanja koja karakterizira prekidanje izmjene govornika, samouvjerenost dokazivanje dvojbena tvrdnja i nedostatak subjektivnosti (npr. *Ja mislim...*) (1997:165). (Znakovito, čak su i muškarci na niskom položaju ponekad postizali visok intrinzični status, no žene niskog statusa nikad).

Jezik Afroamerikanki i žena Latinske Amerike

Novija istraživanja bave se diskursom Afroamerikanki (Bucholtz 1996, Etter-Lewis 1991, Etter-Lewis i Foster 1996, Foster 1989, 1995, Morgan 1991, 1999, Stanback 1985), kao i žena Latinske Amerike (Mendoza-Denton 1999, Orellana 1999). Marcyliena Morgan (1999:29) opisuje tri komunikacijska događaja, koji su, izuzevši manji broj iznimki, „poznati ženama koje su se socijalizirale unutar afroameričke kulture“: prvi su dječje „on je rekao-ona je rekla“ svađe u kojima djevojčice provode opsežno istraživanje kako bi otkrile što je tko kome rekao komu iza leđa. Suprotstavlja taj razgovorni događaj „označavanju“ ili ritualnom vrijeđanju, a to je igra uglavnom za dječake. Drugi je huškanje kod tinejdžera i mladih, gdje se starije djevojke namjere na onu koja je htjela započeti suočavanje. Napokon, odrasle žene sudjeluju u „razgovornom označavanju“, usmjeravajući se na govornikovo pravo da bude prisutan kako bi podijelio vlastito iskustvo (vidi i Goodwin 1978, 1990).

Oslanjajući se na etnografska istraživanja provedena u kalifornijskoj javnoj srednjoj školi, Norma Mendoza-Denton proučila je način na koji Latinoamerikanke upotrebljavaju početno „*Ne*“ kako bi omogućile interakcijski konflikt. Prepoznala je uzorke „suradničkog suprotstavljanja“ ili „konfliktnog podupiranja“ pomoću kojeg djevojke uspijevaju mijenjati orijentacije ili stavove. Goodwin (1999) temelji svoja istraživanja na etnografskim studijama provedenim na drugom naraštaju meksičkih djevojčica i djevojčica Srednje Amerike u osnovnoj školi u Los Angelesu, a zaključila je da se dvojezične djevojčice (koje govore španjolski i engleski), angažiraju oko složenih i razrađenih pregovora oko pravila igre „*školice*“.

Analiziranje roda i diskursa

Kako se razumijevanje odnosa između jezika i roda razvijalo, istraživači su došli do brojnih sličnih zaključaka, iako te sličnosti često nisu prepoznate ili potvrđene. Ovo poglavlje donosi neka od široko prihvaćenih pravila koja su se pojavila, a ta su pravila koliko prihvaćena, toliko i sporna te su često predmetom rasprava. Točke slaganja uključuju (1) društvenu ustrojenost roda, (2) neizravnu vezu između roda i diskursa, (3) rodni diskurs kao sredstvo i (4) rodni diskurs kao ograničenje. Sporna su pitanja rodna dualnost i performativnost.

Društvena ustrojenost roda

Paradigma društvene ustrojivosti prevladala je u proučavanju roda i diskursa. Odnosno, znanstvenici se slažu da je „značenje“ roda kulturološki posredovano i da se rodni identiteti stječu u interakciji. U tom smislu, postignut je puni krug istraživanja, počevši od Goffmanova pionirskog rada sve do trenutno modernog pristupa performativnosti koji se obično pripisuje feminističkoj teoretičarki Judith Butler (1990, 1993). Goffman (1976) je pomoću ilustracija iz tiskanih reklama pokazao da se rodno „ja“ kod žena postiže zauzimanjem položaja tijela koji je karakterističan za podređenost, a ujedno je i povezan s rodom. Takav je položaj „stidljivo svijanje koljena“ kod primanja pomoći ili uputa te češće i šire smješkanje nego što to čine muškarci. Slično tome, kod principa performativnosti Judith Butler (1993:227), lokalne prakse oživljavaju rod „kroz ponavljanje ili navođenje prijašnjih, autoritativnih praksi“.

Razlike i korisnost pristupa Johna Goffmana i Judith Butler i sada su predmetom rasprava. Njima se bave Livia i Hall (1997b) koje promatraju performativnost u istraživanjima roda i jezika, zatim Kotthof i Wodak (1997b) koje uspoređuju Butlerovu i Goffmana i prosuđuju u korist Goffmana, te napokon rasprave Preislera (1998) i Meyerhoff (1996).

Neizravni odnos između roda i diskursa

Tannen (1994c) se vraća na Goffmana kako bi ustvrdila da su diskurs i rod „spolno-statusno povezani“, a ne samo spolno. Drugim riječima, vrste govora ne utvrđuju svaka pojedina žena ili muškarac, nego su povezane sa statusom žena ili statusom muškaraca (u Russellovu smislu logičkih tipova) u danom društvu. Govoreći načinom koji je povezan s jednom ili drugom spolnom grupom, pojedinci signaliziraju svoje slaganje s tom spolnom skupinom. Slične teorijske poglede daje i Ochs (1992) postavljajući da su načini govora povezani sa stavovima koji se naizmjenično dovode u vezu sa ženama ili muškarcima u danoj kulturi. Tako način govorenja „upućuje na rod“.

Budući da je odnos između roda i diskursa neizravan, pojedinci mogu biti nesvjesni utjecaja roda na vlastiti stil govora. Na primjer, u intervjuima s četiri istaknute Teksašanke, Barbara Johnstone (1995) zamijetila je da su žene ponosno isticale

činjenicu da su Teksašanke, a poricale da njihovo ponašanje ima veze s rodom. Ipak, pri raspravi o svojoj uspješnoj karijeri parničarke, jedna je žena (između ostalog) rekla: „Trudim se smiješiti i trudim se biti svoja“. Tannen (1994c) bilježi da je, kao što je i Goffman (1976) pokazao, način te žene da bude svoja – smiješenje – zapravo povezano sa spolom.

Proučavajući etnografske studije nad policajcima, Bonnie McElhinny (1992:399-400) primjećuje da neizravan odnos između roda i diskursa omogućuje ženama da preuzmu tipično muška verbalna ponašanja u različitim institucionaliziranim okružjima: „policajke mogu tumačiti ponašanja koja se u pravilu shvaćaju kao muževna (rezerviranost ili emocionalna udaljenost) kao ‘način na koji moramo postupiti kako bismo obavile svoj posao’ kao profesionalke“. Ironično, članak Bonnie McElhinny je naslovljen „Više se ne smijem“.

Rodno podijeljen diskurs kao sredstvo

Pristup društvene ustrojenosti sadrži razliku između očekivanja ili ideologija te trenutnih diskursnih praksi. Drugim riječima, „rodno podijeljeni stilovi govora postoje neovisno o govorniku“ (Bucholtz i Hall 1995:7), pa rodno podijeljen diskurs pruža ženama i muškarcima sredstvo za prezentaciju sebe. Kako Tannen (1989b:80) objašnjava, društveni utjecaji ne određuju formu koju će govornikov diskurs zauzeti, nego „pružaju širok spektar iz kojeg pojedinci biraju strategije koje obično upotrebljavaju pri izražavanju vlastitih stilova“.

Hall (1995) pokazuje da se zaposlenice vrućih linija oslanjaju na rodni diskurs kao sredstvo, rabeći „ženski jezik“ kako bi izgradile rodni identitet potreban za ekonomski dobitak u njihovu zanimanju. Upotrebljavaju ženskaste riječi (*čipkast*) te termine za boje koji se ne smatraju osnovnima (*boja ugljena* umjesto *crna*) (kao što opisuje Lakoff, 1975), a također upotrebljavaju „dinamičnu“ intonaciju koju karakterizira širok raspon te brza izmjena tonova (McConnell-Ginet, 1978), te aktivno podupiru interakciju postavljanjem pitanja i komentarima (Fishman 1983).

Rodni diskurs kao ograničenje

Ako su strategije rodnog diskursa sredstvo, ujedno su i ograničenje. Oba pogleda dijelom su pristupa Deborah Tannen (1994c), gdje se istraživačica pita: prvo, koje sve prilagodbe govornik čini u odnosu prema slušateljima i subjektu razgovora ili zadatku pred njim; drugo, kako te prilagodbe utječu na potrebu i za statusom i za povezanošću; i treće, kako lingvističke strategije funkcioniraju kako bi stvorile te prilagodbe. Jedino tada moguće je pitati se kako su ti lingvistički uzorci povezani s rodom. Tannen analizira komunikaciju na radnom mjestu kako bi pokazala da jezične strategije koje upotrebljavaju osobe koje su na položaju autoriteta nisu samo način za „vježbanje strogoće“ nego i način balansiranja usporednih, ali proturječnih potreba za statusom i povezanošću – a ti su načini povezani sa spolom. Tannen uspoređuje dva kratka razgovora između osoba koje nisu istoga statusa. U jednom raz-

govoru dvojica muškarca, raspravljajući o računalnom zastoju, pokušavaju ostvariti status i povezanost pomoću izazova, zbližavanjem protiv žena te izmjenom pomažanja, stručnosti i samostalnosti (ne trebaju pomoć). U drugom primjeru, četiri žene pokušavaju ostvariti status i povezanost pomoću komplimenata, usredotočenosti na odjeću i kupovinu, uspostavljajući ravnotežu između gledanja i izražajne intonacije.

U oba primjera, lingvističke strategije sudionika, kao i prilagodbe koje čine, odražavaju i status i povezanost. Razgovor između žena započeo je dok je žena najvišeg statusa pričala priču dvjema kolegicama nižeg statusa. Kada je kurirka ušla u prostoriju, govornica je prekinula svoju priču i komplementirala kurirkinu bluzu, a ostale su se pridružile. Običaj komplementiranja poslužio je kao sredstvo za uključivanje kurirke i obraćanje njoj kao osobi i na taj se način stvorio osjećaj povezanosti. Ipak, na taj se način odrazio i učvrstio status jer je osoba s najvišim statusom kontrolirala oblikovanje interakcije, a primateljica komplimenta bila je osoba najnižeg statusa. Rodni je diskurs i ograničenje, u smislu da su sredstva ostvarivanje statusa i povezanosti kao što su izazovi i izrugivanja ženama teže dostupni, a sredstva ostvarivanja statusa i povezanosti kao što su izmjena komplimenata o odjeći ili razgovor o kupovini i modi manje su dostupni muškarcima. Napokon, odnos između roda i diskursa neizravan je utoliko što govornici uvijek biraju lingvističke opcije za postizanje pragmatičkih ili razgovornih ciljeva.

Gledište na rodni diskurs kao ograničenje sastavni je dio i utjecajne postavke Penelope Eckert i Sally McConnell-Ginet (1992:473) da proučavatelji jezika i roda ispituju uporabu ženskog i muškog jezika u „uvježbanim zajednicama“, odnosno grupama ljudi koji se okupljaju oko zajedničkih obaveza u nekom uzajamnom nastojanju“. Objašnjavaju da „govornici razvijaju jezične obrasce u različitim zajednicama u kojima sudjeluju“. Te instance angažmana važne su u odnosu između mikropothvata i makrodruštvenih struktura, jer „odnos između roda i jezika počiva na načinu sudjelovanja koji je dostupan različitim pojedincima unutar različitih uvježbanih zajednica kao izravnih ili neizravnih funkcija roda“. Na primjer, u studiji o Kuna Indijancima iz Paname, Joel Sherzer (1987) pronašao je da su jezik i rod povezani pomoću rodno diferenciranih govornih uloga koje određuju tko ima priliku uopće zauzeti te uloge. U sličnom je raspoloženju Lakoff (1995:30) opisala porast dostupnosti „kontrola objašnjavanja, sposobnosti za određivanjem značenja događaja koji ih se tiču“ ženama u javnosti. Opisala je pet događaja koji su primili „nepodijeljenu pažnju“ medija jer su se bavili „identitetima i mogućnostima žena i muškaraca“ (1995:32).

Ideja o rodnom diskursu kao ograničenju dijelom je i pristupom tzv. *okvira*. Shari Kendall (1999) pokazala je, promatrajući obiteljski razgovor za večerom, da roditelji stvaraju rodne identitete stavljanjem u okvire i prilagodbama koje su sastavni dio tog uokvirivanja. Majka je izvršila brojne zadatke stvarajući i održavajući nekoliko interakcijskih okvira, dok je očevo sudjelovanje bilo minimalno, a održavao je samo jedan interakcijski okvir. Na primjer, majka je posluživala hranu (Domaćica), učila kći pravila ponašanja za stolom (Gospođica „Maniri“), pomagala kćeri (Nadstojnica) te upravljala kćerinim društvenim životom (Osobni asistent za društvena pitanja). Otac je zauzeo samo jedan roditeljski okvir, i to onaj Prijatelja za

igru, pomoću kojeg je stvorio simetričniji odnos sa svojom kćeri, ali ponekad i rušio majčin autoritet.

Rodna dualnost

Rodna dualnost vjerojatno je jedno od najžučnije raspravljanih pitanja vezanih za rod i diskurs. Tijekom prošlog desetljeća, znanstvenici su propitivali „podjelu govora na temelju binarne podjele na rod i spol“ (Bing i Bergvall 1996:3). Međutim, kako je značajan broj studija pokazao, teorijski okvir za proučavanje roda i diskursa ne može odmah odbaciti binarne opozicije utemeljene na spolu ili rodu (Cameron 1998a, Johnson 1997, Preisler 1998). U osvrtu na rad Victorije Bergvall i suradnika (1996), Cameron (1998a:95) zaključuje da, iako mnogi znanstvenici „kritično prilaze dvojnosti muško-žensko...u mnogim slučajevima njihovi ih podaci obvezuju da priznaju značaj dvojnosti zbog govornika koje proučavaju“.

Konceptualiziranje rodnog diskursa kao sredstva i kao ograničenja unutar pristupa okvira može pomoći u razrješenju dugotrajnih tenzija koje se tiču uloge spolno/rodne dualnosti u teorijskom modelu roda i diskursa. Koncept rodnog diskursa kao sredstva uključuje raznolikost govornih stilova: mnoge žene i muškarci ne govore načinom koji se odnosi na njihov spol, nego upotrebljavaju jezične obrasce povezane sa suprotnim spolom, a među tim stilovima postoje razlike kao i među spolovima; rod je u interakciji s drugim društveno ustrojenim kategorijama kao što su rasa i položaj; pojedinci stvaraju mnogostruke – i ponekad proturječne – inačice ženstvenosti i muškosti; žene i muškarci mogu prekoračiti, srušiti, izazvati, kao i obnoviti, društvene norme.

Koncept rodnog diskursa kao ograničenja odnosi se na grubu stvarnost u kojoj ako žena i muškarac ne govore u skladu sa svojim spolom, vjerojatno će ih se percipirati kao osobe koje govore i koje se ponašaju kao osobe suprotnog spola i stoga će ih se negativno vrednovati. To je na široko objasnila Tannen (1994a) vezano uz žene i muškarce koji su na poziciji moći na radnom mjestu. Tannen je pronašla dokaze koji prožimaju ono što je ranije nazvala dvostrukim vrijednostima: žene koje su se prilagodile očekivanjima koja pred njih stavlja ženstvenost, promatrane su kao manje kompetentne ili nepouzdanе, a žene koje su se prilagodile očekivanjima osoba na visokom položaju, promatrane su kao nedovoljno ženstvene, odnosno preagresivne.

Bergvall (1996) na sličan način pokazuje da, u brojnim raspravama unutar manjih skupina na jednom tehničkom fakultetu, studentica pokazuje jezično ponašanje koje je s jedne strane povezano sa stereotipno „muževnim“ govorom („asertivnost“), a s druge se strane smatra ženstvenim („kooperativnost, povezanost, instrumentalnost“). Ipak, njezina je „asertivnost i aktivno sudjelovanje“ negativno ocijenjeno od strane njezinih vršnjaka u razredu, „i usmeno i u pisanim vrednovanjima“. Bergvall zaključuje da, kada ta žena „ne uspije iznijeti tradicionalno sporednu žensku ulogu, sankcionirana je i ušutkana rodno normiranim djelovanjem razreda (1996:186).

Novija su se istraživanja usredotočila na jezično ponašanje koje „prekoračuje“ i „izaziva“ rodno povezana očekivanja ili ideologije, ali u isto vrijeme zaključuju

da takva prekoračenja govornici obično razumijevaju kao dualnost muško/žensko. Na primjer, Kathleen Wood (1997) primijetila je, proučavajući priče lezbijki o tome kako su priznale svoju seksualnost, da se žene pozivaju na vjerovanja i običaje koji prekoračuju rodne ideologije, ali da to čine pozivajući se na kulturološka očekivanja vezana uz rod, privlačnost i seksualnost. Na sličan način, Kira Hall i Veronica O'Donovan (1996:229) pronašle su da *hidžre* u Indiji, koje se često poima kao „treći rod“ u teoriji rodova (vidi Lorber 1994), u svojim pričama sami sebe definiraju u odnosu na dihotomiju muško-žensko, određujući se kao „nedovoljno muževnima i nepotpuno ženstvenima“. Hall i O'Donovan zaključuju da su „umjesto zauzimanja mjesta izvan dihotomije muško-žensko, *hidžre* stvorile egzistenciju unutar te dihotomije“.

Kao rezultat, znanstvenici su postali lukaviji pa se klone studija koje promatraju „diskurs kao svemoguću silu za kreiranje stvarnosti“ (Kotthof i Wodak 1997b: xi). Keith Walters (1999:202) primjećuje: „Bojim se da su sociolingvisti, pokušavajući izbjeći biološki esencijalizam, odlučili ponašati se kao da pojedinci nemaju tijela“. Pristup okvira ujedinjuje djelovanje performativnosti, ali također dovodi u vezu – bez pripisivanja zasluga – poduzetno ponašanje pojedinaca s biološkim spolom. Također, Kotthof i Wodak zalažu se za vraćanje Goffmanovu pristupu društvenog ustrojstva jer smješta ustrojstvo roda unutar društvenih institucija koje proizvode i održavaju rod. Kao što je sam Goffman rekao (1977:324), institucije „toliko ne dopuštaju izražavanje prirodnih razlika između spolova koliko stvaranje same razlike“.

Zaključak

Istraživanja jezika i roda sve su više istraživanja roda i diskursa (iako su zastupnici pristupa promjena i njihove studije poput Eckert 1989, 1998 pokazale obećavajuće simboličan odnos između kvantitativnih i kvalitativnih metoda). Pokret prema proučavanju jezika unutar određenih raspoređenih aktivnosti odražava važnost kulturološki određenih značenja i na jezične strategije i na rod. Priznaje djelovanje pojedinaca na stvaranje rodnih identiteta, uključujući i mogućnost opiranja i prekoračenja društveno-kulturnih normi za jezično ponašanje. No, također priznaje i društveno-kulturalna ograničenja unutar kojih žene i muškarci čine svoje jezične odabire te utjecaj tih ograničenja, neovisno jesmo li im vjerni ili smo se od njih udaljili. U određenom smislu, područje roda i diskursa zatvorilo je puni krug, vraćajući se svojim korijenima, odnosno konstrukcijskim okvirima inspiriranim Goffmanom kao što su inovativni radovi Penelope Brown, Marjorie Harness Goodwin, Robin Lakoff te samog Johna Goffmana.

Prevela Marija Lovrić